

Antonín Špelda

Plzeň v začátku 19. století byla městem, v němž počet obyvatel nepřesahoval 10 000 lidí. Bylo to většinou obyvatelstvo české národnosti, reprezentované však sociálně slabšími vrstvami - řemeslníky, nádeníky, podruhy a služkami; měšťanstvo, i když ve většině českého původu, si uchovávalo vnější německý nátěr. Od začátku čtyřicátých let se vzrůstem kapitálu ve městě a se zakládáním pivovaru /1842/ a malých továren /Škodův malý závod se zrodil v roce 1866/ se zesiloval vliv dělnictva.

Kultura byla doménou vládnoucí buržoazie a úřednictva a do čtyřicátých let německý vliv převládal, i když první účinné kroky ke zlepšení hospodářské i kulturní situace ve městě byly učiněny už po nástupu Martina Kopeckého do funkce plzeňského purkmistra na sklonku dvacátých let. Byly zbourány městské hradby, zlepšoval se vzhled města parkovou zelení, byla postavena lázeňská budova na Lochotíně při neúspěšném pokusu vytvořit z Plzně lázeňské město a v roce 1832 postavili právováreční měšťané kamenné divadlo v empírovém slohu. V divadle se ovšem do konce padesátých let hrálo převážně německy.

V té době však už příznivě zasáhl do kulturního vývoje Plzně doktor filozofie Josef Vojtěch Sedláček, profesor matematiky, řecké a české řeči na premonstrátském gymnáziu. Sedláček už v roce 1822 vydal českou učebnici Základové měřictví čili geometrie, jež byla jednou z prvních knih toho druhu v našich zemích podobně jako Sedláčkova nedokončená učebnice fyziky. Sedláček byl také nadšeným podporovatelem českého ochotnického divadla a čtenářských besed, přátelsky se stýkal s Josefem Kajetánem Tylem.

Když Sedláček v roce 1836 v Plzni zemřel /na bývalém premonstrátském gymnáziu mu vděční Plzeňané zasadili pamětní desku/, měl již neméně zdatného nástupce v mladém profesoru Josefu

Františku Smetanovi, jedné z největších osobností kulturní Plzně 19. století. Profesor Smetanovi vděčí česká hudba za to, že pod jeho citlivým a taktním vedením dokončil gymnazijní studia v Plzni a rozvíjel zde zdárně i své klavírní a skladatelské nadání profesorův mladší bratranec Bedřich Smetana. Profesor Smetana, řádový kněz, byl člověk politicky velmi statečný a dovedl se odvážně stavět na odpor absolutistické státní i církevní moci. Na filozofickém ústavě při premonstrátském gymnáziu působil již od roku 1831, tedy od svých třiceti let. Specializoval se podobně jako Sedláček na fyziku a dosáhl v tomto oboru hodnosti doktora filozofie. Při gymnáziu založil českou knihovnu přístupnou i širší veřejnosti a vždy v neděli odpoledne pořádal pro učně, tovaryše a mistry přednášky z přírodovědy, doprovázené zajímavými pokusy, a zasloužil se tak o realizaci první lidové průmyslové české školy v Plzni. Jeho činnost ovšem zasahovala nejen do oblasti fyziky a matematiky, ale i do historie a do českého jazyka a do oblasti politicko-ekonomické. Z četných Smetanových prací, které vyšly tiskem, nelze nepřipomenout odvážně napsanou brožuru z roku 1835 na obranu osvětové práce /Zdali jest osvěta lidu obecného nebezpečná církvi a státu/ a brožuru Slovo o vychování mládeže české z roku 1843, svědčící o vynikajících znalostech života mladých lidí. Smetanovy Dějiny středověku tiskem nevyšly, protože cenzura zakázala jejich vydání pro svobodomyšlné myšlenky v knize obsažené. Ve svých básních neváhal Josef Smetana ostře kritizovat rakouský stát, kolonialismus i katolickou církev a klérus. Jeho básně i dnes udivují sžíravou kritikou. Jenom aspoň jednu malou ukázkou: v básni Co je člověk, čteme v posledním čtyřverší:

Člověk je mašina - k tomu pouze zřízená,
aby daně platila - a bodáky nosila.

Po nedokončené Sedláčkově Fyzice přichází Josef Smetana v roce 1842 jako první s ucelenou a na svou dobu moderní učebnicí Fyzika a v nejednom odstavci přesahují tu jeho odborné informace nároky na učebnici pro gymnázia a reálky a dokládají autorovo vysoké přírodovědné vzdělání. Je to na svou dobu vynikající dílo, které nemálo přispělo k rozvoji české fyziky i k vývoji odborného

jazyka. Právě tak znamenitým způsobem zasáhl Josef Smetana i do výchovy v oblasti astronomie, když roku 1837 vydal první českou učebnici astronomie Počátkové hvězdosloví.

Profesor Smetana byl zkrátka muž, který - podle jeho vlastních slov - "seč býti může, všecko vlasti věnovati sobě ustanovil". Jedním z krásných dokladů Smetanova ryzího vlastenectví je dopis, který napsal bratranci Bedřichu Smetanovi před jeho uměleckou cestou do Plzně a do západních Čech v roce 1847, kde mimo jiné čteme: "... Jedno přání bych ještě rád připojil za sebe a za vlast: abyste cestoval co český umělec! ... Liszt, třeba je jen rodem z Uher, dostal jako Maďar darem čestnou šavli. Budete-li Vy, rodem i národní příslušností Slovan, cestovat jako německý virtuos, musíte se i při největších vyznamenáních zřící onoho národního uznání, jež je přece cennější zlata. Snad jsou mé obavy bezpodstatné a Vy mne při svém příjezdu do Plzně, kde Vás v každém případě přijmu s otevřenou náručí, přesvědčíte o opaku" /dopis z Plzně do Prahy 10.7. 1847/.

Josef Kajetán Tyl zasáhl do kulturního vývoje Plzně za svého života třikrát, a to vždy jako herec. Poprvé v roce 1829, kdy hrál v Plzni v deseti nadšeně přijatých českých představeních, pak v září 1840, kdy dokonce za své vystoupení a přípravu českého představení dostal zvláštní uznání od plzeňské městské rady, a konečně v přesmutných dnech v začátku července 1856, kdy jeho život 11. července dohasl. A právě tehdy se ukázalo, jak hluboce byl u českého lidu v Plzni i v okolí ctěn, neboť na mikulášský hřbitov jeho tělo doprovázely tisícové zástupy. A konečně Archív města Plzně chová pietně jako vzácnou památku mimo jiné rukopisy Tylových divadelních her Tvrdohlavá žena, Jiříkovo vidění, Švanda dudák a Fidlovačka s textem písně Kde domov můj.

Po vydání říjnového diplomu roku 1860, začal prudce rašit mladými výhony český kulturní život, v Plzni jako v jiných městech Čech a Moravy byl založen tělocvičný spolek Sokol a pěvecký spolek Hlahol. A v té době, v roce 1864, vstupuje do plzeňských bran nová výrazná postava, hudební skladatel, sbormistr, kritik a člen Tyršovy pražské tělocvičné skupiny Hynek Palla, o třináct

let mladší Smetanův současník. Palla stál v Praze po Smetanově boku jako výpomocný sbormistr Hlaholu i jako člen Umělecké besedy. Do Plzně Palla v roce 1864 přišel především proto, aby jako cvičitel vedl a pevně stmelil nově založenou sokolskou jednotu. Zároveň vedl na reálce a později na gymnáziu hodiny tělesné výchovy. Pro Plzeň však znamenal mnoho i v hudební oblasti, neboť v Praze už předtím vynikl jako skladatel mužských sborů, a navíc byl krátce po svém příchodu do Plzně zvolen i sbormistrem Hlaholu. Jeho zásluhou se už v roce 1867 ustavil v Hlaholu ženský sbor, takže plzeňský Hlahol byl z prvních českých sborových těles, v nichž se studovaly a uváděly sbory a kantáty pro smíšený sbor. Když se Palla o deset let později práce v Hlaholu vzdal, psal do plzeňských novin i do pražského Dalibora kritiky. Roku 1882 dal podnět k založení Plzeňského filharmonického spolku a jako jeho dirigent tu uvedl hned v začátcích některé symfonické básně ze Smetanova cyklu *Má vlast* a v roce 1884 dokonce také houslový koncert Čajkovského /Plzeň byla po Moskvě a Vídni třetím městem v Evropě, kde toto slavné dílo bylo hráno/. Tiskem vydal Palla rozbor Fibichovy opery *Bouře* a třívečerního scénického melodramu *Hippodamie*. - Jak pokrokově byl Palla jako učitel tělesné výchovy orientován, dokládá, že již počátkem ledna 1867 založil v Plzni soukromý tělovýchovný ústav pro dívky. Tato akce znamenala jeden z výrazných mezníků ženských emancipačních snah v západních Čechách. Jistě tu byl nemálo podporován svou švagrovou, básnířkou Eliškou Krásnohorskou, i chotí Julianou, která sama v Plzni v roce 1881 /7.11./ přednášela v Literárním spolku *O české otázce ženské* a získala si svým vystoupením velké sympatie početného posluchačstva. Eliška Krásnohorská prožila v Plzni s manžely Pallovými sedmiletí 1867-1874, zpívala zde v Hlaholu i jako sólistka /altistka/, překládala Glinkovy písně a s bratrem Jindřichem Pechem, jenž v Plzni čtyři roky byl činný v Hlaholu a jako učitel hudby, propagovala ruskou národní hudbu. Do plzeňského období Krásnohorské patří její dvě první setkání s Bedřichem Smetanou a její pro českou hudební deklamaci velmi podnětný a cenný článek *O české deklamaci hudební*, otištěný v *Hudebních listech* roku 1871.

V roce 1865 vstoupil do kulturních dějin Plzně znamenitý pražský divadelní režisér Pavel Švanda ze Semčic, jenž s menšími přestávkami vedl jako ředitel plzeňské české divadlo s pronikavým úspěchem po plných dvacet let, a již od roku 1868 rozšířil svůj činoherní soubor i o operu, která od té doby byla trvalou ozdobou plzeňského divadla. Švandovi a jeho dirigentu Mořici Angrovi vděčíme za to, že již roku 1869, tedy pouhé tři roky po pražské premiéře, slyšeli a viděli Plzeňané Prodanou nevěstu, a to dokonce v originálním plzeňském krojování, jež se pak stalo dlouhodobou tradicí i při inscenacích na Národním divadle v Praze.

Ze spisovatelů tohoto období vynikl Bernard Guldener, člen skupiny májovců, autor divadelní hry Sofonisba a libreta k Dvořákově opeře Král a uhlíř /zde pod pseudonymem Bernard Lobeský/. Znechucen maloměstskými klepy a šarvátkami po inscenaci své satirické hry Mňau, odešel z Plzně do dobrovolného exilu do Hořovic a pak do Lomnice nad Popelkou a ve věku necelých čtyřiceti let zemřel. Jan Neruda ve svém nekrologu napsal: "Bernard Guldener byl jeden z nejtišších génů českých, básník nadání vzácného, vlastenec směru co nejideálnějšího, muž zlaté povahy - a přece se o něm skoro ani nemluvilo, všímavost až bolestně malá."

V začátku osmdesátých let se vyšinul do popředí hudebního dění v městě zpěvácký spolek Hlahol, jenž tehdy za sbormistra Matěje Slezáka rozkvetl ve smíšený sbor vysoké umělecké úrovně. Svého vrcholu dosáhl Hlahol v roce 1884, kdy nastudoval a provedl Dvořákovu Stabat mater vcelku čtyřikrát a z toho třikrát za skladatelova řízení. Úspěch byl tak mimořádný, že již na jaře 1885 Antonín Dvořák v Plzni řídil světovou premiéru svého dalšího velkého vokálního díla, balady Svatební košile. A konečně o patnáct let později, na samém rozhraní 19. a 20. století, 24 pěvců, kteří se ustavili v roce 1895 jako tzv. Pařížský odbor plzeňského Hlaholu, zvítězilo jako první české sborové těleso na mezinárodním fóru v pěvecké soutěži v Paříži za vedení sbormistra Norberta Kubáta.

Již od šedesátých let silně ovlivňoval svou progresivní politikou a kulturní linií život v konzervativní Plzni poslanec Franti -

šek Schwarz, spisovatel a novinář. Již roku 1864 založil Schwarz Plzeňské noviny, a to bylo velké vítězství pokrokové části plzeňského obyvatelstva, které se ještě na sklonku 90. let dělilo na Čechy, Němce a Plzeňáky /já nejsem ani Čech ani Němec, já jsme Plzeňák/ a kde ještě v poslední třetině století vycházel časopis Pilsner Reform česky sice orientovaný, ale německy psaný. Také Schwarz podobně jako Guldener byl přítel Jana Nerudy a stál vždy v řadách těch, kdo neúnavně bojovali o politický, ekonomický i kulturní pokrok v západočeské metropoli. Schwarzovi vděčí Plzeň za založení a významnou činnost Spolku přátel vědy a literatury české i za rozvoj zemědělského školství.

V roce 1873 byl v Plzni založen při Dělnické besedě odbor. Byl to nejstarší plzeňský dělnický pěvecký sbor. Když v polovině devadesátých let byl postaven v Plzni dělnický spolkový dům Peklo, ustavil se brzy i při něm Dělnický pěvecký spolek /1895/, a to jako mužský sbor.

Do vývoje českého divadla v Plzni od začátku devadesátých let zasahoval již významně Vendelín Budil, brzy potom otcovský vychovatel slavné gardy činoherních umělců. Budil, jenž se poprvé seznámil s plzeňským prostředím v roce 1865 a znovu do Plzně přišel o čtyři léta později jako první milovník u Švandovy společnosti, získal si jméno i jako výborný organizátor, když od roku 1890 každým rokem v létě hrál ve své Aréně. A když po odchodu Pavla Švandy mladšího byl městskou správou pověřen, aby vedl v Plzni i zimní sezónu, nebylo pochyb, že v něm vyrostla umělecká osobnost, kterou nebude již možno v kulturním životě města přehlédnout. Budil na sklonku století vedl městské divadlo po plných pět let, tedy až do roku 1900. A když o dva roky později bylo postaveno nové, hezké a moderní divadlo podle návrhu architekta Antonína Balšánka, byl Vendelín Budil jmenován prvním uměleckým ředitelem této nové scény a setrval tu díky svému bohatému rozhledu, bystré dramaturgii a vynikající vlastní herecké práci až do roku 1912, tedy celé desetiletí.

Budilovi a jeho kapelníku Antonínu Kottovi přičteme také ke cti, že jako první objevili skladatele Stanislava Sudu. Dosavadní hudební historie pohlíží sice na skladatelský odkaz ne-

vidomého skladatele Sudy s jistým despektem jako na smetanovského eklektika. Ale uvědomíme-li si, že první Sudova opera, aktovka *U božích muk*, byla vůbec první slovenskou lidovou operou, že tu poprvé v průběhu celého děje zněla z jeviště zpěvná slovenština a že tato opera, jejíž premiéra byla v Plzni na jaře 1897, byla hrána o necelý rok později i na pražském Národním divadle a brzy potom také v českém Brně, myslím, že už proto bychom na Sudu neměli zapomínat. Ale je tu navíc i Sudovo dílo z jeho posledních let života, symfonie *Život ve tmách* a symfonické básně *Hudba světlem* a *Slepčova píseň*. Zde už je hudební řeč Sudova mnohem odvážnější, skladatel tu pracuje s velkým orchestrálním aparátem - nacházíme tu dokonce v partituře i basové rohy; snad právě proto nejsou tato díla koncertně uváděna, i když tu Suda - snad jako první vůbec - se pokusl zobrazit hudbou dojmy a city člověka, jenž nikdy neviděl tento svět vlastníma očima a jemuž jenom hudba byla světlem v temnotách. Proto ani Sudu neváhám zařadit do výčtu významných osobností, které kulturní život v Plzni a často i daleko za hranicemi města a kraje posouvaly progresívně vpřed.

Přirozeně mnohaletý urputný zápas sil pokroku a reakce, který jsem se právě pokus nastínit, přinášel pro revolučně orientovanou stranu nejen vítězství, ale i bolestné prohry s maloměšťačtím v myšlení počtem silně převládající plzeňské buržoazie - české i německé - a s jejím "pivním" konzervatismem. S tím hlubší úctou se proto skláníme před statečností, rozvahou a revoluční předvídavostí zakladatelů plzeňského dělnického hnutí a velkých kulturních osobností, které se téměř vždy stávaly terčem neúprosňého a bezohledného pronásledování rakouskými státními i církevními úřady.

I když v krátkosti dnes podaný nástin činnosti progresívních sil, které pomáhaly stavět kulturní život v Plzni, není zdaleka vyčerpávající, je přece jenom malým okénkem, jímž v dnešní naší socialistické společnosti můžeme trochu hlouběji nahlédnout do života rozporuplné plzeňské měšťanské společnosti 19. století.